

FÖRKÖLI GÁBOR

Szájszag és népköltészet

NEMES Z. MÁRIÓ: A HERCEGPRÍMÁS ELSÍRJA MAGÁT

Libri Könyvkiadó
Budapest, 2014
80 oldal, 1490 Ft

”

Ahogy azt Nemes Z. Máriótól megszokhattunk, új verseskötetében is tanúi lehetünk annak, ahogy az állat, a növény és az ember szabadon egymásba alakulhat a reprodukció, a táplálkozás vagy éppen az ürítés különféle módozatai révén. Nyilván a szövegek mellbevágó hatása éppen onnan ered, hogy civilizációnk egyik alapja e szintek szigorú megkülönböztetettsége, sőt skolasztikus hierarchája, amely a holt anyagtól az egyre inkább áttelejesített, egyre intellektuálisabb létezők felé haladva épül fel. *A hercegprímás elsírja magát* c. könyvben minderről szó sincs, és Nemes mindenféle sallang nélkül, mégis erőteljesen ragadja meg a tényt, hogy testünk funkciója nem sokban különbözik a növényi eredetű korhadékétól: „Trágyázóvíllával jönnek a segédek, / hogy rendet tegyenek a nők között, / aztán felfalja mindet a növényzet” (*Arborétum*). Persze nem ennek a magában nagyon is banális igazságnak a kimondásától válik igazán radikálissá Nemes Z. Mária költészete, hanem attól, ahogy ezt a belátást következetesen végigvezeti minden életjelenségre, legyen az akár a halál ellentéte is, az új élet keletkezése: „A vajúdó fa / beáll a kertbe, végre megszületik a fekete / alma. Bármelyik apa büszke lenne” (*Fekete alma*). A növényi és állati szervek tulajdonképpen az ember meghosszabbításának tekinthetők, és persze ez fordítva is igaz. Sőt igazából már az ásványi szinten is megvalósul ez az összefüggés, elvégre a növényi gyökerek is csak a mi szájszervünk toldalékait képezik: „Szenet szopgatnak, / ha nem figyel az úrnő, / mert az ásványok a föld királyai” (*Heraldika*).

Ezek között a feltételek között rengeteg humorral, mégis dermesztő pontossággal mutatja be Nemes költészete azt, hogy az élet megőrzésének és továbbadásának folyamata, ha kellően elidegenedve tekintjük, nem más, mint mánia, kollektív pszichózis. A *Fogyatkozás* c. vers ezt a mozgatóerőt a fonákjáról, a halálvágy felől ragadja meg, de ez nem lényeges különbség, hiszen – a fentiekből következően – a halál és a születés egymáshoz közel álló jelenség: „Ez itt most egy fej-

lettebb kor, de a lényeg ugyanaz, a nép fogyni akar [...]”. Az elpusztulás vágya, a biomasszában való részvétel ösztöne hajtja az embert, vagyis a törekvés, hogy egy másik organizmus eméssze el. E költészet fontos elrugaszkodási pontja a pszichoanalízis: ha a tudattól eggyel hátrább lépünk, ott találjuk a halálösztönt; azonban ha még eggyel hátrább lépünk a tudattalantól is, akkor a biomassza lehatárolhatatlan, individualizálhatatlan tömegének örvénylését látjuk. Az *Artaud bőrpofája* c. szöveg nem véletlenül szól a szürrealizmussal és a pszichoanalízissel sajátos viszonyt ápoló szerzőről. A pszichoanalitikus személyiségfelfogás meghaladása a már címében is szimbolikus versben a végsőkig van feszítve, mintha Nemes olvasóin tesztelné, meddig mehet el a trash-kultúra, az izléstelenség területén: ebben a költeményben ugyanis Artaud műmiájában patkányok élnek, táplálkoznak és ürítkeznek, és ők mozgatják a testet, mintha élne, az orvosok legnagyobb csodálatára. A báb és hulla egyébként régi motívuma Nemes Z. Márió szövegeinek, és az üresség, külső és belső elidegenedésének kézenfekvő metaforájaként funkcionál. A bábhoz hasonló, idevágó kép a maszk is, amely hagyományosan a mások számára megmutatott és a valódi személyiség különbségét jelöli. Nemes Z. Márió szövege pontosan ezt a megkülönböztetethez közeledést kezdi ki. „Nem akarunk okoskodni” – mondják a versbéli patkányok –, „nem is lenne / egyszerű, hiszen a koponyaüregben / csak kevesen férünk el, és ott mindig hidegebb is van, / de szerintünk ez lesz az évszázad hipnózisa.” Kicsivel előtte kijelentik, hogy „lyukat vágunk / a libidóba.” A maszk és a mögötte megbújó személyiség teóriájának izgalmas újragondolásával van itt dolgunk. A hipnózis a személyiség rejtett rétegeinek felidézésére szolgálna, a libidó e személyiség rejtett mozgatóerője lenne – az igazi tüneteket azonban valójában csak a bomló test parazitái produkálják. Az *Artaud bőrpofája* ezért a koncepció provokatív közönségessége, már-már önparódiába forduló tematikája – zabálás, hányás, bél és rothadás – ellenére számomra a kötet kulcsverse.

A biomasszának ezt a korlátlan egybefüggőségét azonban különböző emberi praktikák igyekeznek korlátozni. Ilyen a higiénia, amely új fogalom Nemes Z. Márió költészetében. „Az öregek is teljesen meztelenek voltak, hiszen az egészségpark szabályai szerint mindenkinek felgyújtják a ruháit, amint megérkezik a parkolóba” – olvassuk az *Egészségpark* c. versben. A szerves anyag megállíthatatlan kavarodását szemlélve ott látjuk a szövegekben azokat, akik igyekeznek kordában tartani, uralom alá vonni ezeket a folyamatokat. Persze mindez hiába való, mint ahogy valószínűleg az is, ahogy a *Nagycsalád* c. vers főhőse a szexuális aktus előtt „a népegészségügyi törvényre” gondol. A másik testén való hatalomgyakorlás, a szerves anyag megállíthatatlan egymásba alakulásának folyamata feletti kontroll vágyának már korábban is megvoltak a toposzai Nemes Z. Márió költészetében, ilyen volt az ipari vagy a mezőgazdasági termelés egész komplex metaforarendszere, amely ezúttal a vadászattal és a vadgazdasággal is kiegészül. Az új kötet a tenyésztés és a szaporodás témáját még az eddigieknél is hangsúlyosabban emeli be a versvilágba. Ami a leginkább új és nyugtalanító ebben a kötetben az, hogy ezt a szerző valamiképpen a nép és nemzet fogalmához kapcsolódva teszi meg.

Persze ez nem is csoda, hiszen ha nemzetfogalmat a közös (biológiai és nem csupán szellemi vagy nyelvi-kulturális) származás fikciójának tekintjük, akkor onnan már csak egy lépés, hogy a szerves életfolyamatok fogalmi megragadásának eszközét lássuk benne. És hogy teljes legyen a kép, tegyük hozzá, hogy a nép vagy a nemzet kettős, vagyis nyelvi és származásbeli meghatározottsága között is szabad átjárást feltételez az a költői játék, amelyet a szemünk láttára Nemes művel. Nem csak azért, mert a nyelv hangzó anyaga is voltaképpen testi produktum, mint azt a kötet zseniális utolsó mondata is összefoglalja: „Arra ébredtem, hogy un-

dorodom a szájhagyománytól” (*Népdalkiegyesítés*). Ezek a behelyettesítések működtetik a sokat mondó *Nász, nép, gazdaság* címet viselő szöveget is, amelynek beszélője a mulandóságra – a kérészetlenségre – remél menedéket a nyelv és az ethnosz árnyékában: „Igazgattak a kérészek, aztán eltűntek, / hogy a faj dicsősége én legyek. Persze fáj / nevelőket a testembe oltani, de tovább / élnek ott, mint a néma hangzók.” Ugyanitt olvassuk a pusztulásnak ezt a megkapó leírását is: „ha eke hullik a nyelvbe, gyereket / sem csinálunk többé, csak a néma / ködben szántunk visszafelé, miközben / a násznépet vérző búzába temetik.” Vagyis ha a nyelv működésében hiba történik, akkor a biológiai reprodukció is leáll a költemény logikája szerint, mivel mind a kettő arra szolgál, hogy megteremtse a vérségi vagy vérséginek feltételezett kötelékeket.

A mai mainstream költészeti kánon felől nézve meglepőnek tűnhet, noha a fentiekből egyenesen következik, hogy Nemes Z. Márió figyelme a népies regiszter felé fordul. Persze ez a meglehetősen gazdag hagyomány nem formai jegyek révén, hanem utalásszerűen, egy-két idézet erejéig jelenik a szövegekben. Némely szöveg mintha a népballada műfaját is felújítaná. Talán nem túlzás azt mondani, hogy az előző kötetekhez képest Nemes most összefüggőbb, epikusabb történeteket mesél, és mintha kevesebb lenne a nehezen megmagyarázható bakugrás a narrációban. Ez ugyan csak árnyalatnyi különbség, mégis sokszor szinte szabályos, bűnügyi regénybe oltott betyártörténeteket olvasunk a könyvben (*A hírhedt Babaarcú elfogása és kicsinyítése, Tisza József eleget látott*), amelyek nemcsak a néprománcokat idézik fel, hanem Móricz Zsigmondot is, aki olyan egészen krimyszerű műveket is írt, mint a *Barbárok* vagy a *Forró mezők*. Nem tartozik szorosabban a népiességhez, ám itt meg kell említeni, hogy egy helyen a szerző arról is meggyőzi olvasóját, hogy nemcsak a kibogozhatatlan rémálmok elmesélésében, hanem a viszonylag transzparens, parabolikus történetmondásban is nagyot tud alkotni: az *Élvefogó* c. vers a példázatos történet és az abszurd létértelmezés karkai rövidelbeszélése felé építkezik. A költemény a csapdába besétáló állat képtelen optimizmusáról szól: „De még nincs veszve semmi, / mert a kijáratnál várja őt a kíváncsi fővadász / fészket formáló, gyengéd marka.”

Van azonban egy sokkal figyelemreméltóbb szöveghagyomány is a kötetben. Nemes Z. Márió ugyanis a fiatal nemzedék nagy újraolvasója. A könyv végére illesztett idézetjegyzékben egyebek mellett néhány igencsak meglepő nevet találunk: a szerző Juhász Ferenc, Csoóri Sándor, Nagy László, Sinka István, sőt Szabó Dezső egy-egy sorát, mondatát építi be szövegeibe. Az úgynevezett népi írók, akiknek olvasása az egyébként létező újraértelmezési kísérletek ellenére sem divatos manapság, persze megtalálják a maguk helyét Nemes világában. Itt elsősorban erőteljes, expresszionizmuson és szürrealizmuson edzett, ugyanakkor – elégedjünk meg e pontatlan terminussal – népköltéssel beoltott képeikre kell gondolni. Juhász Ferenc biológiai, rovarszárnyakkal és kintinpáncélokkel teli univerzumának Nemes Z. Márióra tett hatása egyébként is nyilvánvaló. A fő különbség abban ragadható meg, hogy a patetikus, apokaliptikus felhangokat és a morális értelemben vett küldetésstudatot a *Hercegprímás*ban a játék az irónia és a gyilkos humor váltja fel.

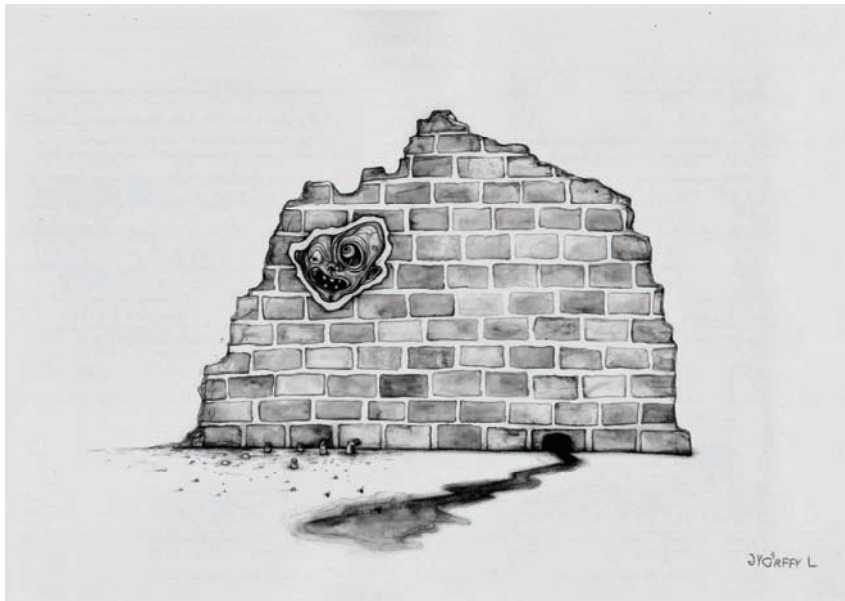
Azonban mintha sokszoros áttételeken keresztül Nemes Z. Máriót a népiek ízlésének ideológiai háttere is foglalkoztatná. Egyébként is a kötet világába bevonzott magyar lírai hagyomány sokkal tágasabb, mint maga a népiesség. Még egy Ady-utalást is megenged magának a szerző: a *Luca napi alakoskodások* c. szöveg a *Kocsi-út az éjszakában* újraírása, a „az ásványi éjszakába” automobil körül „Nesztelen hasad a minden”, ahogy Adynál minden „Mind den Egész eltörött”. Ezekhez az idézetekhez tehát identitásproblémák kapcsolódnak, hiszen

Ady, Nagy László vagy éppen Csoóri neve voltaképpen a magyarság problémaköréhez kötődő brandek. A nemzeti sorskérdések költői mellett a szerző a magyar történelem ikonikus figuráit is színre lépteti, s ha kell, történelmi asszociációkkal terhelt nevek segítségével magyar pszeudóalakokat teremt. Így idézi meg a dualizmus időszakát, a vármegyék világát vagy éppen a Horthy-kort. Színre lép nála a nemzethalál baljós rémének szerepében Haynau is, valamint a nemzet túlélésének zálogaként maga Kossuth Lajos, aki ha kell, marsbéli száműzetésében is a magyarok tenyésztésén töri a fejét. Batthyány Ilonáék arisztokrata családjában a népnyzó főurak sztereotípiája éled fel, akik a pórokat „nemesi emberkert”-ben teszik közmelegre (*Tisza József eleget látott*), és akik antiszemitizmusára több szövegben is különös nyomokat találunk (*Francia vacsora a Griff Hotelben* c. versben a zsidókat szó szerint bekebelezzik, elpusztításuk így az anyagi test mohóságát leplezi le).

Ebben az univerzumban mindenki, aki csak él és mozog, szoros kapcsolatban van az anyafölddel, amely a vegetáció és azon keresztül a teljes tápláléklánc alapja, ugyanakkor persze ideológiai konstrukció is. Ezért is jönnek a szerzőnek kapóra a népi írók, illetve a népi íróknak azon metaforái és képei, amelyek azt a képzetet hangsúlyozzák, hogy a paraszti világ – a „nép” mint táplálkozó és reprodukálódó közösség energiaforrása – az anyafölddel szorosabb, közvetlenebb viszonyt ápol. Az anyagkörforgás már említett ásványi szintje persze az arisztokrácia világába is behatol: „Batthyány Gábor térdig iszapban / túrja a kastélykertet, / szájában agyagpala.” (*Heraldika*) Szinte minden szövegben ott van a sebzett táj, amely nem más, mint a horizont, a háttér és az anyag, amelyből vagyunk, és amely magába nyel: „A nemesi hintó csilingelve tűnik el / a táj köldökében, de a rokokóban / nedvedző sebként tátong az üreg, / ahol az örvényféreg megette társát” (*Francia vacsora a Griff Hotelben*). Ezért is köszön vissza Szabó Dezső alapvető regényének címe egy utalás erejéig a kötetben: „a falut elsodorta a vér” (*Szilveszter a Monarchiában*). A parasztsághoz visszakanyarodva, a termékeny földdel való találkozás alapvető, már-már mítoszi rangra emelt helyszíne a könyvben a lép, amely mindig valamiképpen az anyaföldből erőt merítő üldözöttek menedéke is. A bomlási folyamatok és az újjászületés színházává avatott mocsárban mintha új faj, egy forradalmian szívós mutánsnemzedék tenyésztése folya. A földből születő, ktonikus lények lázadók, a hatalom számára a biológiai reprodukció uralhatatlanságát testesítik meg, ezért is lehetséges az, hogy „a vármegye ellenzi a parasztok elharapódzását” (*Tőzegvájár*), miközben a lépben életre kelő parasztlázadók a legyőzhetetlenség ígéretét hordozzák magukban: „Dózsát megégethették, / a mocsári parasztok azonban nem fognak tüzet” (*Tisza József eleget látott*). Nemes Z. Márió rebellis és „népies” szürrealizmusa ugyanakkor sem a poétika, sem pedig az ideológia szintjén nem válik plebejus irodalomná, hiszen remekül megfér a képek egyfajta barokk és arisztokratikus burjánzásával, nem véletlenül állandó kulturális referenciája a kötetnek a barokk, illetve a rokokó, a főúri élet külsőségeivel együtt. A különböző regiszterek egymásba játszása és az így létrejövő asszociációk groteszk öröme motiválhatta a szerzőt abban is, hogy a magyar történelmet megidéző tulajdonneveket és jelölőket szokatlan kontextusokba, a zombifilmek és a sci-fik világába helyezze, ahol a lázongó magyarok szaporodása az Alien-filmek nyálkás-kitines rovarkaptárában zajlik.

Akkor tehát a szerző csupán egyfajta politikai tét nélküli játékba vonná be ezeket az ideológiai nagyon is terhelt referenciákat? Egyik impozáns vonása a kötetnek az, hogy megmarad „öncélú” nyelvi produktumnak az öncélúság legnemesebb, esztétikai értelmében, és nem enged a politikai olvasat csábításának. Pontosabb, ha úgy mondjuk, hogy az aktuálpolitikai olvasatnak nem enged, elvégre minden politikai kérdés lesz, mihelyst megjelenik a test és az

anyag feletti hatalomgyakorlás lehetősége. Ugyanakkor a politikai parabola és ellenutópia lehetősége Nemes Z. Márió számos szövegében ott van, ilyen a *II. Lajos megtalálása a Csele-patakban* c. költemény is, amelyben a politikai ellenségképzés ismerős és mégsem ellaposodó allegóriáját olvashatjuk: a vers apokaliptikus tájában az elszaporodó csalánozók okoznak olyan problémát, hogy még Orlai Petrich Soma is „határozottan állítja, magyarságán esett csorba”. Talán a mostanában ismét virágkorát élő közéleti költészetre leginkább a *Nagycsalád* c. vers hasonlít, amely elég pontosan hívja elő a bioetikai kérdésekről folytatott közbeszéd jellegzetességeit, minden cinizmusát és primitívségét: „Manyit intézetben nevelték, ahogy akkoriban / az összes ivarképes egyedét” – olvassuk a versben, amelyben a nagycsaládokat melegházban szaporítják. A nacionalizmus és az újoligarchia szatírája az *Erjedő népesség* c. szövegben is jól működik: „Van köztük bazsarózsa-illatú hajadon és mongolidióta, alkalmatlanok voltak a nemzeti gondolatra, ezért inkább a gombakirálynak adta testüket a gazdagság.” Azonban a publicisztikai értékű szatíránál jóval egyetemesebb, tartósabb és főleg öntörvényűbb Nemes Z. Márió szövegvilága, még akkor is, amikor a politikum és a nemzeti identitás terepére téved a szerző. Valójában ez a problémakör csak egy a kötet számtalan aspektusa közül, viszont Nemes talán éppen ebben a témában tudott leginkább újat mondani az eddigi költészetéhez képest. Arról pedig nem ő tehet, hogy éppen ezek a lidérces víziói mennyire fontosnak látszanak most.

VEGYES HULLADÉK 11, 2011, AKVARELL, PÁPÍR, 21×29,7 CM